

Ks. Sławomir Plusa¹

Próba rekonstrukcji doświadczenia symbolicznego w języku kaznodziejskim

Wstęp

Symbol jest przedmiotem badań antropologii, filozofii i teologii. Uchodzi on za podstawowy język religii². Wokół pojęcia symbolu trwa intensywna dyskusja, m.in. dlatego, że jest ono teologicznie bardzo nośne – mówi o spotkaniu dwóch różnych rzeczywistości przynależących do siebie a zarazem różnych od siebie, co natychmiast nasuwa myślenie o spotkaniu natury ludzkiej i boskiej w Chrystusie³. Spotkanie z Bogiem w Nim jest spotkaniem na granicy nie tylko tych natur, ale też na granicy przeszłości i terażniejszości, natury i kultury, jednostki i wspólnoty. Chrystus jest symbolem realnym Boga⁴.

Jedno z najbardziej znanych teologicznych określeń symbolu sformułował protestancki teolog Paul Tillich. Jego zdaniem symbol to coś, co człowieka obchodzi w sposób konieczny⁵. Symbole religijne umożliwiają uczestnictwo w obiektywnej rzeczywistości Boga, bez redukcji Go do przedmiotu poznania⁶. W ten sposób symbol otwiera na głębsze warstwy

¹ Doktor nauk teologicznych, bada problematykę dydaktyki homiletyki oraz symbolicznego wymiaru języka kaznodziejskiego, autor książki: *Das Predigtgespräch als Ort des lebendigen Lernens. Zur Fruchtbarkeit der Themenzentrierten Interaktion (TZI) in der Predigtausbildung* (Würzburg 2002) oraz licznych artykułów z zakresu języka religijnego oraz kształcenia kaznodziei; plusa.slawomir@gmail.com.

² Por. P. Tillich, *Gesammelte Werke*, Band V, s. 237. Zob. Szerokie omówienie problematyki symbolu: J. Scharfenberg, H. Kämpfer, *Mit Symbolen leben: soziologische, psychologische und religiöse Konfliktbearbeitung*, Freiburg im Breisgau, 1980 oraz C. Rogowski, *Hermeneutyczno-dydaktyczny wymiar symbolu i implikacje pedagogiczno-religijne*, Lublin 1999.

³ Por. J 12, 44: „Kto Mnie widzi, widzi Tego, który Mnie posłał.”

⁴ „Symbol realny” to pojęcie wprowadzone przez Karla Rahnera. Por. *Zur Theologie des Symbols*, SchTh IV, s. 279. Cytuję za: J. Grześkowiak, *Misterium małżeństwa. Sakrament małżeństwa jako symbol przymierza Boga z ludźmi*, Poznań 1993, s. 33; do teologii symbolu realnego zob.: I. Bokwa, *Wprowadzenie do teologii Karla Rahnera*, Tarnów 1996, s. 154. Chrystus jest realnym symbolem Boga i jako taki zaprasza do otwarcia się na wydarzenie spotkania granic: natury boskiej i ludzkiej, *Credo i praxis* wiary, czynami i słowami, nadawcą i odbiorcą, kulturą i naturą, itd. Por. S. Plusa, *Interakcyjno-komunikacyjny wymiar teologii przepowiadania słowa Bożego*, w: „Studia Diecezji Radomskiej” tom V (2003), s. 335.

⁵ Por. P. Tillich, *Gesammelte Werke*, Band VIII, s.80.

⁶ Por. M. von Kriegstein, *Paul Tillichs Methode der Korrelation und Symbolbegriff*, Hildesheim 1975, s. 87-90.

zarówno poznawanej rzeczywistości, jak i duszy człowieka. Z jednej strony symbole transcendują codzienną rzeczywistość, ale z drugiej potrzebują kontaktu ze zwykłym ludzkim doświadczeniem, gdyż bez niego tracą swoje znaczenie. Interpretacja symboli w świetle codziennego doświadczenia pozwala wejść w kontakt z Tym, który obchodzi człowieka w sposób konieczny⁷.

Bez wchodzenia w szczegóły tej dyskusji chcę zwrócić uwagę na nowatorską koncepcję doświadczenia symbolicznego, którą opracował niemiecki pastoralista i psycholog Heribert Wahl. Wychodząc od osiągnięć współczesnej psychoanalizy, formułuje on pojęcie doświadczenia symbolicznego, które przekracza formalny związek między symbolem a rzeczywistością przez niego symbolizowaną (np. obrączki i małżeństwa). Jego zdaniem, doświadczenie symboliczne nie wyczerpuje się w relacji między znakiem a jego tajemniczym, ukrytym i jedynie prawdziwym znaczeniem⁸. W ten sposób H. Wahl znacząco pogłębia i przekształca intuicję P. Tillicha co do zobowiązującego charakteru symbolu.

Z punktu widzenia owocności głoszenia słowa Bożego jest to zagadnienie pierwszorzędnej wagi - jeśli przepowiadane słowo Boże zostanie włączone w dynamikę doświadczenia symbolicznego, zyskuje wówczas zobowiązujący charakter. Dla kwestii aktualizacji słowa Bożego w życiu odbiorcy ma to kluczowe znaczenie. Palące pytanie w tym obszarze brzmi: na ile i dlaczego słowo z ambony może umożliwić słuchaczowi wejście w zobowiązujący kontakt z rzeczywistością Boga, drugiego człowieka i siebie samego? Na tym tle również napięcie między doświadczeniem religijnym a doświadczeniem ludzkim - poprzez model doświadczenia symbolicznego - zyskuje szansę na konstruktywne rozwiązanie.

1. Doświadczenie religijne a doświadczenie ludzkie – od korelacji do krytycznej interrelacji

Pojęcie korelacji, które wprowadził do teologii Edward Schillebeeckx w latach siedemdziesiątych XX w., znalazło silne echo m.in. w teologii pastoralnej i homiletyce. Służy ono wyjaśnieniu, czym jest doświadczenie religijne. Jego zdaniem nie ono jest oderwane od codziennych doświadczeń człowieka i jest wobec nich w relacji korelacji, tzn. może zaistnieć dzięki nim, choć jest od nich różne. E. Schillebeeckx podkreśla, że kto chce mówić o Bogu, musi najpierw opowiedzieć coś o człowieku, ponieważ ludzkie doświadczenie jest materiałem dla doświadczenia religijnego:

„Doświadczenia religijne mogą zaistnieć w i przez osobiste ludzkie doświadczenia, jeśli nawet dokonują się w świetle i przy pomocy tradycji religijnej, do której się należy i która przy tym oddziałuje jako rama interpretacyjna nadająca im sens”⁹.

⁷ Por. Tenze, *Gesammelte Werke*, Band V, s. 215-243; J. Scharfenberg, H. Kämpfer, *Mit Symbolen leben*, s. 126.

⁸ Por. H. Wahl, *Vom Symbol zur symbolischen Erfahrung*, w: *Das Symbol als Sprache der Religion*, (red.) Ch. Danz, W. Schüßler, E. Sturm, Berlin – Wien, 2007, s. 156.

⁹ E. Schillebeeckx, *Menschen. Die Geschichte von Gott*, Freiburg – Basel – Wien, 1990, s. 7.

Flamandzki teolog wyciąga z tego wniosek, że tożsamość tradycji wiary i ludzkiego doświadczenia nie wyczerpuje się w tym, że mogą się ze sobą spotkać, korelować, czyli w pewnym stopniu przynależać do siebie. Mogą one również do siebie nie pasować i być w twórczym napięciu. Dlatego pod koniec swojego życia przechodzi on od pojęcia korelacji do pojęcia krytycznej interrelacji. Dopuszcza tu konfrontację obydwu rzeczywistości. Uwzględnia przy tym czynnik krytycznej korelacji różnych kulturowych kontekstów religijnych i podkreśla, że dopiero na tej bazie da się wyróżnić pewien rodzaj kryterium tradycji wiary. Ważne jest to, że konfrontacja doświadczenia religijnego z osobistymi doświadczeniami człowieka prowadzi do powstania nowego doświadczenia, które nadal pozostaje ludzkim doświadczeniem¹⁰.

Istotą modelu krytycznej interrelacji jest więc zachowanie samodzielności i napięcia pomiędzy ludzkim doświadczeniem i tradycją wiary. Z tej konfrontacji może zrodzić się nowe doświadczenie religijne. Powstaje ono nie przez to, że wiara zostanie dostosowana do życia, co prowadzi niejednokrotnie do jej spłylenia (model akomodacji) oraz nie przez to, że ludzkie doświadczenie nie będzie miało żadnego znaczenia dla wiary (model alienacji). Przeciwnie! Dopiero w ich wzajemnej konfrontacji może się pojawić doświadczenie religijne jako nowa wielkość¹¹. Staje się to szczególnie widoczne w doświadczeniu nieobecności Boga. Przepowiadanie słowa Bożego powinno tu kreować nowe doświadczenie religijne, bowiem w przeżywanej aktualnie terażniejszości poprzez interpretacyjną siłę wiary i religii odsłania się Boża obecność¹².

Model krytycznej interrelacji, wypracowany w kontekście teologii systematycznej, koresponduje z modelem doświadczenia symbolicznego H. Wahla.

2. Praktyczno-teologiczny model doświadczenia symbolicznego

Sfera ludzkiego doświadczeniem nie ogranicza się do tego, co ogarnia umysł. Kontekst psychoanalityczny, od którego wychodzi H. Wahl, prowadzi go do analizy interakcji, które towarzyszą człowiekowi od pierwszej chwili życia. Dotyczą one fundamentalnych struktur podmiotowych i obejmują również pole nieświadomości. Ta warstwa osobowości jest

¹⁰ Por. Tenze, *Tradition und Erfahrung. Von der Korrelation zur kritischen Interrelation*. Hans-Georg Ziebertz im Gespräch mit Edward Schillebeeckx anlässlich dessen 80. Geburtstag am 12. November, w: „Katechetische Blätter“ 119 (1994), s. 757. Zob. też: Baudler G., (red.) *Korrelationsdidaktik: Leben durch Glauben erschließen: Theorie und Praxis der Korrelation von Glaubensüberlieferung und Lebenserfahrung auf der Grundlage von Symbolen und Sakramenten*, Paderborn 1984.

¹¹ Por. A. Odenthal, „Kritische Interrelation“ von Lebens-Erfahrung und Glaubens-Tradition? Überlegungen zu einem Diktum von Edward Schillebeeckx im Hinblick auf einen symboltheoretischen Ansatz als integratives Paradigma der Liturgiewissenschaft, w: „Theologische Quartalschrift“ 187 (2007), s. 191.

¹² Por. Tamże, s. 190.

z kolei mocno zakorzeniona w sferze emocjonalnej, która podlega niewerbalnej i werbalnej komunikacji międzyludzkiej. Już na tym etapie można zobaczyć, dlaczego doświadczenie symboliczne jest czymś, co obchodzi człowieka w sposób konieczny. Na strukturę tego doświadczenia składa się kilka istotnych elementów.

a. Przekształcone doświadczenie relacji

W kontekście badań psychoanalitycznych H. Wahl dochodzi do wniosku, że nie istnieje symbol jako taki, lecz jedynie „symboliczne doświadczenie” czegoś, co staje się dla człowieka symbolem. Symbol jest formą jedności podmiotu z obiektem podmiotowym uobecnianą przez znak symboliczny. Znak symboliczny, który jest częścią zwykłej codzienności człowieka, pomaga przeżyć, odkryć, przyjąć i zrealizować propozycję sensu dla życia jako odpowiednią dla człowieka praktykę relacyjną (*zuihmpassende Beziehungspraxis*)¹³. Doświadczenie symboliczne rodzi się w wyniku zaktualizowania relacji między podmiotem (jaźnią osoby, *Selbst*) a obiektem osobowym pełniącym rolę dowartościowującego, odpowiadającego na potrzeby podmiotu (*Selbstobjekt*, obiekt podmiotowy). Takim obiektem są np. dla dziecka jego rodzice - odzwierciedlają oni jaźń dziecka i odpowiadają na jego podstawowe potrzeby¹⁴. Rozwój tej relacji dokonuje się w procesie komunikacji, której istotnym elementem są znaki werbalne i niewerbalne, poprzez które podmiot odnajduje swoją przynależność do obiektu podmiotowego. Taki znak jako wyraz ludzkiego doświadczenia, w którym podmiot odnajduje specyficzne, istotne dla siebie znaczenie, staje się „znakiem symbolicznym”.

Proces odkrywania symbolicznej „zawartości” znaku nie dzieje się przypadkowo. Nawiązuje on do wcześniejszego doświadczenia jedności z obiektem podmiotowym, czyli osobą, która pozwalała dziecku na konstruktywne przepracowanie stresów związanych z wejściem w fazę egzystencji niezależnej od matki¹⁵. Istotną kwestią jest fakt, że w relacji do obiektu podmiotowego dokonuje się proces samoregulacji ludzkiej psychiki we wszystkich fazach życia. W miarę dorastania człowieka zmienia się jedynie kształt relacji między podmiotem a obiektem podmiotowym. Kształt ten jest efektem kulturowego, religijnego, społecznego oddziaływania na podmiot.

Doświadczenie partycypacji w rzeczywistości obiektu podmiotowego, który daje bezpieczeństwo, poczucie przynależności, afirmacji, sensu itd. jest życiodajne. Ta relacja jest istotą doświadczenia symbolicznego.

¹³ Por. H. Wahl, *LebensZeichen von Gott - für uns. Analysen und Impulse für eine zeitgemäße Sakramentenpastoral*, Berlin 2008, s. 132.

¹⁴ Por. M. Thiele, *Selbstobjekt*, <https://psychologie-kulturkritik.de/selbstobjekt/>. Dostęp 25.04.2022.

¹⁵ Wg brytyjskiego pediatry i psychologa Donalda Winnicotta moment, w którym dziecko zaczyna uświadamiać sobie, że jest organizmem odrębnym od osoby matki, można porównać z agonią u człowieka dorosłego.

tylko do myślenia (Paul Ricour), lecz przede wszystkim pozwala doświadczyć kognitywnie i emocjonalnie relacji adekwatnej do fundamentalnych potrzeb życiowych człowieka (*fittingtogether*). Tu leży specyficzny kształt doświadczenia symbolicznego w porównaniu do innych form relacji podmiotu do osób i rzeczy. Nie każde spotkanie z jakimś znakiem prowadzi automatycznie do przeżycia doświadczenia symbolicznego. Jest to możliwe jedynie w ramach interakcji w symultanicznej triadzie: podmiot – znak symboliczny – obiekt podmiotowy.

Rolę znaków symbolicznych mogą pełnić rytuały, idee, religijne obrazy, dzieła sztuki, teksty literackie. Szczególnym rodzajem znaków symbolicznych, zapraszających do wejścia w doświadczenie symboliczne, są sakramenty i teksty biblijne²⁰. Z teologicznego punktu widzenia ludzie i wielorakie, kulturowe przejawy ich istnienia mogą pełnić rolę znaków symbolicznych, w których podmiot odnajdzie twórczą relację z Bogiem.

d. Doświadczenie emocjonalne i jego kształt

Doświadczenie symboliczne jest połączone z doświadczeniem emocjonalnym podmiotu. Fundamentalne znaczenie dla koncepcji H. Wahla mają wyniki badań Wilfreda Ruprechta Biona (1879-1979). Wyróżnił on dwie podstawowe postawy emocjonalne należące do istoty spotkania międzypersonalnego. Są to cierpliwość i bezpieczeństwo. Cierpliwość to gotowość do udźwignięcia ciężaru niepewności w spotkaniu z nieznanym. Chodzi o to, aby podmiot był zdolny do przeciwstawienia się frustracji, jaka towarzyszy mu w spotkaniu z różnymi fragmentami egzystencji, które potencjalnie są dla niego znakami symbolicznymi. Jeśli uda mu się przeciwstawić parciu do chwilowych interpretacji tych znaków (np. by oddalić poczucie niepewności), wówczas może doświadczyć poczucia bezpieczeństwa.

W przestrzeni wyznaczonej przez cierpliwość i bezpieczeństwo może zaistnieć doświadczenie symboliczne. Wówczas wylaniają się nowe wzory doświadczenia danej sytuacji, tzn. zdolność do kroczenia w niepewności, pośród tajemnicy, w wątpliwościach, bez nadmiernego przywiązania do wcześniejszych nawyków myślowych i sposobów działania. Teoria W. R. Biona pokrywa się w tym miejscu z drogą teologii negatywnej.

Autentyczne doświadczenie symboliczne domaga się więc od podmiotu nie tylko zdolności do myślenia zakorzenionego w emocjach, lecz również do wejścia w relację z tym, co emocjonalnie czy zmysłowo doświadcza on jako nieobecne (a co tylko w ten właśnie sposób może być symbolicznie obecne w jego teraźniejszości). Proces symbolizacji polega na przekształceniu niezdolnych do uogólnień doświadczeń emocjonalnych człowieka w psychiczno-duchowe (*seelische*) reprezentacje i znaki komunikacyjne, w idee kulturowe, konstrukcje artystyczne, czyli w konkretne obiekty, zmysłowo uchwytnie formy lub abstrakcyjne znaki²¹.

²⁰ Por. Tamże, s. 302-304.

²¹ Por. Tamże, s. 162.

W języku potocznym, gdy mówi się o symbolach, ma miejsce proces redukcji i spłaszczenia nośników potencjalnych symbolicznych znaczeń, np. flaga jest symbolem narodu. Dopiero pojęcie znaku symbolicznego pokazuje, że mamy tu do czynienia z pewnym kulturowym substratem, który jest lub będzie ukształtowany. W polu znaku symbolicznego (rys. 2) nie chodzi więc o wyizolowane przedmioty bądź działania, które pełnią rolę symboli, lecz o pewien kompleks relacji, w którą człowiek jest włączony i który współtworzy.

Wg W. R. Biona ten symboliczny proces polega na ciągłym przechodzeniu i oscylowaniu *między* uczuciami i myśleniem, emocjonalno-zmysłową realizacją a mentalnym przedstawieniem tego, co nieobecne, a w konsekwencji także między lękiem przed bólem, prześladowaniem, utratą, a znoszeniem niepewności i wątpliwości oraz w końcu *między* cierpliwością i bezpieczeństwem. W tym obszarze: „pomiędzy” lokalizuje się całość życia kulturalnego i religijnego. Jak to już zostało powiedziane, proces ten ma kształt triadycznej relacji, która się ujawnia symultanicznie pomiędzy podmiotem, znakiem symbolicznym i obiektem podmiotowym. Tu rodzi się nowe doświadczenie sensu pośród znanych już człowiekowi aspektów egzystencji²². Jej interpretacja może się dokonać dopiero po przejściu przez fazę cierpliwości i bezpieczeństwa, i polega na oscylacji między nimi. Tu powstaje nowe rozumienie starej sytuacji jako nowe doświadczenie emocjonalne. To jest podstawowa przestrzeń symboliczna. Struktura doświadczenia symbolicznego ma charakter ruchu, oscylacji „między” cierpliwym czekaniem a tymczasowym bezpieczeństwem²³.

3. Punkty odniesienia dla analizy homiletycznej

Próba odnalezienia modelu doświadczenia symbolicznego w kazaniu nie jest łatwym przedsięwzięciem. Z jednej strony doświadczenie symboliczne jest niepowtarzalne dla każdego podmiotu z osobna. Z drugiej strony, warto podjąć próbę sformułowania kilku punktów odniesienia, które pomogą w ustaleniu, na ile proponowany tekst kaznodziejski umożliwia człowiekowi przeżycie doświadczenia symbolicznego. Chodzić będzie tu o analizę treści kazania pod kątem jego nośności symbolicznej, czyli zdolności budowania relacji w tradzie: podmiot – znak symboliczny – obiekt podmiotowy²⁴.

Symboliczno-pragmatycznym celem kazania jest zainicjowanie procesu emocjonalno-racjonalnej interpretacji jakiegoś fragmentu rzeczywistości, tak aby podmiot nawiązał życiodajną relację (*fittingtogether*) z obiektem podmiotowym, przy pomocy zaproponowanych przez

²² Por. Tamże, s. 163.

²³ Por. H. Wahl, *Glaube und symbolische Erfahrung. Eine praktisch-theologische Erfahrung Symboltheorie*, Freiburg – Basel – Wien 1994, s. 141.

²⁴ Zob. więcej S. Plusa, *Doświadczenie symboliczne jako kształt kerygmatu*, w: „Przegląd Homiletyczny” 14 (2010), s. 19-30.

kaznodzieję znaków symbolicznych. Na znaki mogą składać się różnorakie elementy. Będzie to przede wszystkim sposób głoszenia i treść kazania. Odniesienia do tekstów biblijnych i pozabiblijnych, dzieł sztuki, muzyki, liturgii itd. oraz sposób nawiązania relacji kaznodziei ze słuchaczem, jak również jego nastawienie do życiowych problemów, współczesnej kultury i polityki mogą pomóc słuchaczowi w odtworzeniu i zaktualizowaniu doświadczenia symbolicznego. W tym procesie mogą się odezwać również deficyty tego doświadczenia, co będzie budzić z jednej strony niepokój a nawet irytację, a z drugiej strony nadzieję na zaspokojenie potrzeby poczucia bezpieczeństwa i miłości.

W oparciu o niektóre elementy teorii doświadczenia symbolicznego chcę dokonać rekonstrukcji możliwości zaistnienia doświadczenia symbolicznego, czyli twórczej i krytycznej interrelacji między wiarą a życiem, między doświadczeniem religijnym a doświadczeniem ludzkim. Będą to następujące punkty odniesienia:

- a) rekonstrukcja życiodajnej relacji pomiędzy podmiotem a obiektem podmiotowym oraz poszukiwanie sposobów przekształcania wiedzy w Obecność;
- b) poszukiwanie napięcia (symbolicznej różnicy) między tradycją wiary i doświadczeniem egzystencjalnym;
- c) rekonstrukcja wyboru znaków, które mają zaktualizować doświadczenie symboliczne w kontekście podjętego tematu;
- d) oscylacja na osi: cierpliwość – bezpieczeństwo oraz sposoby i kierunki jej przekształcenia na tle podjętego tematu; łączenie cierpienia i niepewności ze znakami Obecności.

4. Rekonstrukcja doświadczenia symbolicznego w przykładowym kazaniu

4.1. Kazanie bł. ks. Jerzego Popiełuszki wygłoszone 25 marca 1984 r.²⁵

1. Matko Najświętsza. My, którzy gromadzimy się co miesiąc w żoliborskim kościele na mszy św. za Ojczyznę i za tych, którzy dla niej cierpią najbardziej, dzisiaj, kiedy Ojciec Święty Jan Paweł II zawiera Tobie cały świat, ludy i narody, składamy w Twoje błogosławione dłonie, najlepsza z matek, wszystkie sprawy w Ojczyźnie naszej, które były objęte naszą modlitwą w ostatnich kilku latach. Pozwól więc, że przypomnimy i na nowo zawierzemy dzisiaj chociaż niektóre z nich.

2. Zawierzamy więc, Matko najlepsza, najpierw braci naszych więzionych za przekonania. Więzionych za odwagę innego niż narzucane, myślenia. Więzionych od ponad dwóch lat bez sądu, bez wyroku. Więzionych przywódców „Solidarności”. Jeśli są winni, dlaczego ich nie osądzono? Ale

²⁵ http://m.bankowcywarszawa.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=35&catid=12&Itemid=136. Dostęp 13.05.2022.

my wiemy, że sądzić ich mają prawo tylko ci, którzy ich w demokratyczny sposób wybrali. Sądzić ich mogłyby tylko miliony. A dla milionów oni ciągle są symbolem tęsknoty za prawdziwą wolnością Ojczyzny. Wierzmy, że i na ich cierpieniach wyrosną dobre owoce. Wierzmy, jak i oni wierzą, gdy piszą między innymi: „Dzisiaj bardziej jeszcze aniżeli kiedykolwiek widzimy potrzebę ofiar dla tak wielkiej sprawy, jaką podjęliśmy w sierpniu 1980 roku. Wiemy, że bez ognia stali się nie hartuje. A jakże nam hart wszystkim potrzebny...”. Zawieramy Ci wszystkich więzionych w Warszawie, Barczewie, Strzelinie i Lublińcu. Traktowanych w wielu wypadkach gorzej niż więźniowie kryminalni. To z więzienia w Lublińcu pisze Anna Walentynowicz: „Może moja i nie tylko moja tęsknota za Wami i wolnością urzeczywistni słowa papieża: »Pokój Tobie, Polsko«”. Zawieramy Ci i prosimy – Matko niewinnie więzionych, bądź im pomocą.

3. Tobie zawieramy polską młodzież, która jest przyszłością i nadzieją narodu, a której ciągle odmawia się warunków, w których mogłaby realizować kształtowanie osobowości według obranych zasad i uczyć się życia społecznego w organizacjach młodzieżowych, odpowiadających jej światopoglądowi. Zawieramy młodzież szkoły rolniczej spod Garwolina, która tak odważnie i dojrzałe wystąpiła w obronie krzyża Chrystusowego w salach szkolnych. Głos młodzieży z okolic Garwolina jest głosem całej młodzieży w Polsce, która rozumie, że walka o prawo do krzyży w szkole to walka o przestrzeganie konstytucyjnych zasad wolności sumienia i wyznania, a postępowanie władz szkolnych to jeszcze jedna z prób zniewolenia narodu. Szkoła jest dla uczniów, a nie uczniowie dla szkoły, tak jak władza ma być w służbie narodu, a nie naród w służbie władzy. Nikt z wierzących nie chce wieszać krzyży tam, gdzie są sami niewierzący, ale ludzie wierzący mają prawo decydować sami o tym, czy chcą mieć krzyż w miejscu swej pracy.

4. Zawieramy Ci, Matko Chrystusowa, gorycz bezsilności i upokorzenia, jakiego ciągle doznaje wiele sióstr i braci w Ojczyźnie naszej. Zawieramy ból i rozpacz byłych internowanych z Darłówka i Jaworzna, którzy w ostatnich dniach, chcąc podziękować miejscowym księżom za ich troskę duszpasterską w czasie, gdy przebywali w obozach, ufundowali sztandar o treści czysto religijnej z wizerunkiem Twoim, Maryjo, Twojego wiernego sługi Maksymiliana Kolbego. Po drodze urządzono łapanki i większość internowanych na czas uroczystości przekazania tego sztandaru umieszczono w aresztach, a sztandar zarekwirowała służba bezpieczeństwa. Zawieramy aktualną i ciągle bolesną sprawę zabójców Grzesia Przemyska. Tak bardzo boli niesprawiedliwość, że w tym kraju tak trudno przez cały rok odnaleźć tych, którzy na służbie bili, tak łatwo stawiać w stan oskarżenia obrońców, którzy kroczyli drogą prawdy. W tym miejscu zawieramy Ci, Matko nasza najlepsza, w sposób szczególny więzionego mecenasa Bednarkiewicza, którego szlachetność i prawość Ty znasz najlepiej.

5. Zawieramy Ci chlubne słowo „solidarność” i wszystko, co dla Polaków z nim się łączy. Od czasu rozwiązania „Solidarności” jako związku

zawodowego, stała się ona ideą w narodzie. A walka z ideą narodu, to walka z wiatrakami. Tej idei nikt nie zdoła pokonać, bo jest ona mocno zakorzeniona w sercach milionów. Bo zapłacono za nią wielką cenę. Cenę krwi, cenę ukrywania się, poniewierki i więzienia. Zawieramy wszystkie krzywdy wyrządzone narodowi po II wojnie światowej, a zwłaszcza w ostatnich trzech latach szczególnego zniewolenia narodu. Krzywdy, które trzeba naprawić, zwłaszcza krzywdy moralne, o których tak wiele mówiliśmy podczas mszy świętych za Ojczyznę.

6. Na koniec naszej modlitwy, płynącej z zatroskania o dom ojczysty, zawieramy nadzieję na lepsze jutro. Nadzieję na pojednanie narodu w duchu miłości, ale i w duchu sprawiedliwości. Matko Zawierzenia, Ty sama znasz najlepiej nasze codzienne modlitwy, tak często szeptane przez łzy, znasz bóle i niepokoje udręczonych serc. Wszystko to w dniu dzisiejszym, w dniu zawierzenia całego świata Twojemu Niepokalanemu Sercu, składamy w Twoje Matczyne dłonie i prosimy, byś złożyła u stóp Syna Twego Jezusa Chrystusa, na uproszenie Ojczyźnie naszej czasu zmartwychwstania do prawdziwej wolności, sprawiedliwości i pokoju. Amen.

4.2. Analiza kazania pod kątem doświadczenia symbolicznego

Forma tego przemówienia wychodzi poza typowy przekaz kaznodziejski. Jest to rodzaj modlitwy zawierzenia Maryi palących spraw społecznych, w tym w sposób szczególny zagrożenia wolności społecznej i religijnej narodu polskiego terroryzowanego przez władzę komunistyczną. Liturgicznym kontekstem dla kazania jest uroczystość Zwiastowania Pańskiego oraz zawierzenie świata Niepokalanemu Sercu Maryi przez papieża Jana Pawła II. Celem kaznodziei jest umocnienie sił duchowych, a zwłaszcza nadziei w sercach Polaków przez włączenie konkretnych grup społecznych dotkniętych prześladowaniami oraz aktualnych problemów wywołujących niepokój w przestrzeń relacji z Bogiem.

a) rekonstrukcja zyciodajnej relacji pomiędzy podmiotem a obiektem podmiotowym oraz poszukiwanie sposobów przekształcania wiedzy w Obecność

Kaznodzieja buduje relację do obiektu podmiotowego w sposób najprostszy z możliwych, a mianowicie nadaje kazaniu formę modlitewną. Wielokrotnie przywoływany zwrot: „Zawieramy Ci, Matko (Najświętsza, Najlepsza, Chrystusowa, Matko Zawierzenia” zaprasza słuchaczy, by problemy nazywane przez kaznodzieję powierzyć Matce Bożej. Te określenia są dopełnione już na początku kazania przez: „(...) składamy w Twoje błogosławione dłonie, najlepsza z matek, wszystkie sprawy w Ojczyźnie naszej (...)”. Kaznodzieja włącza więc słuchaczy i ich problemy w relację do Maryi. Jej macierzyństwo wobec polskiego narodu jest miejscem zachowania nadziei, doznania pocieszenia, nazwania bolesnych miejsc zadanych

narodowi przez prześladowania bez popadania w nienawiść do oprawców. Kaznodziei udaje się więc zbudować życiodajną relację słuchaczy do Boga, który jest głównym punktem oparcia dla przetrwania mrocznego czasu tłumienia narodowej wolności. Osoba Maryi jest dana polskiemu narodowi przez Boga. Jej obecność w życiu narodu w obliczu jego cierpień nabiera szczególnego znaczenia.

b) napięcie między tradycją wiary a doświadczeniem egzystencjalnym

Kaznodzieja nie konstruuje napięcia w jakiś wyszukany sposób. Wystarczy, że dopuszcza do głosu rzeczywistość, jaką dostrzega wokół siebie, a jest ona dramatyczna sama z siebie. Polityczny reżim wyrządza narodowi wiele krzywdy i niesprawiedliwości - wtrąca do więzień ludzi z opozycji, ogranicza wolność słowa i wyznania, dopuszcza się aktów terroru posuniętych aż do zabijania niewinnych ludzi. Kłóci się to w sposób zasadniczy z tradycją wiary, której sercem jest troska o wolność człowieka również w wymiarze politycznym. Jest to wprawdzie tylko jeden z aspektów codziennego życia ludzi, ale za to mający zasadniczy wpływ na wszystkie inne wymiary zwykłej egzystencji Polaków.

c) rekonstrukcja wyboru znaków symbolicznych

Kazanie ma postać modlitewnej prośby skierowanej do Maryi. Znakiem symbolicznym, przez który ma zaistnieć doświadczenie szczególnej jedności między podmiotem (słuchaczem) a obiektem podmiotowym (Bóg), jest właśnie osoba Maryi. Na płaszczyźnie duchowej ma Ona szczególne znaczenie dla Polaków. Przestrzenią doświadczenia symbolicznego jest relacja do Matki Chrystusa, jaką naród polski pielęgnuje, pogłębia, znajdując oparcie w jej duchowej obecności w swojej historii, również w kontekście zniewolenia komunizmem. Dzięki Jej obecności w życiu narodu może on udźwignąć ciężar niesprawiedliwości i zniewolenia politycznego, gdyż czerpie duchową siłę z wiary w Jej Syna, Chrystusa. To doświadczenie umożliwia oddanie egzystencjalnej i społecznej frustracji Bogu, a co za tym idzie przeżycie doświadczenia symbolicznego i duchowej jedności z Nim.

Przywołanie konkretnych osób (Anna Walentynowicz, Grzegorz Przemyk), młodzieży z Garwolina, więźniów politycznych z konkretnych zakładów karnych w Polsce oraz wielu palących problemów w kontekście zawierzenia ich Maryi, tworzy bardzo mocny znak symboliczny wyrażający z jednej strony międzyludzką solidarność (konkretny człowiek w osobie kaznodziei upomina się o prawa swoich rodaków), a z drugiej uobecniający jedność ludzkich spraw z zaangażowaniem Boga w życie człowieka poprzez relację Polaków do Maryi.

d) oscylacja na osi: cierpliwość – bezpieczeństwo oraz sposoby i kierunki jej przekształcenia; łączenie cierpienia i niepewności ze znakami Obecności

Przez przyjęcie postawy zawierzenia Maryi kaznodzieja uzdalnia słuchaczy do przyjęcia postawy cierpliwości. Jest w kontakcie z emocjami, które noszą oni w sobie, jak np. „gorycz bezsilności i upokorzenia, jakiego ciągle doznaje wiele sióstr i braci w Ojczyźnie naszej” (4). Nie wzywa jednak do rewolucji, która miałyby położyć kres cierpieniu, lecz stara się podtrzymać siły duchowe i witalne słuchaczy poprzez umocnienie więzi z Bogiem za pośrednictwem relacji z Maryją. Buduje poczucie bezpieczeństwa przez umocnienie nadziei na lepsze jutro (5).

Kaznodzieja przywołuje wiele faktów, które są mniej lub bardziej znane jego słuchaczom. Fakty te nie służą mu jedynie po to, by demaskować wroga czy też piętnować postawę władz. Pokazuje je jako miejsca cierpienia i niesprawiedliwości, wskazując na obecność w nich Boga. Buduje w ten sposób relację jedności między każdym, kto czuje się w nie jakoś zaangażowany a Bogiem. Taką rolę spełnia m.in. przywołanie słów Anny Walentynowicz: „Może moja i nie tylko moja tęsknota za Wami i wolnością urzeczywistni słowa papieża: »Pokój Tobie, Polsko«. Zawieramy Ci i prosimy – Matko niewinnie więzionych, bądź im pomocą” (2). Zwrócenie się przez kaznodzieję do Maryi jako „Matki niewinnie więzionych” nie jest zabiegiem krypto-politycznym, lecz łączy problem niesprawiedliwie aresztowanych z odwołaniem się do Bożej rzeczywistości. Umacnia on w ten sposób jedność między cierpiącym narodem a Chrystusem, u którego stóp – przez Maryję - mają być złożone prośby. Kaznodzieja wypowiada je niejako w imieniu całego narodu (5).

Zakończenie

Na przykładzie kazania ks. Popiełuszki dokonano próby rekonstrukcji doświadczenia symbolicznego w kontekście przepowiadania słowa Bożego. W analizie tekstu kaznodziejskiego ujawnia się zobowiązujący charakter doświadczenia symbolicznego. Słuchacze ks. Popiełuszki zostają włączeni w proces zawierzenia Maryi trudnych przeżyć narodowych, rodzinnych i osobistych. Zarówno forma, jak i treść tego kazania budują życiodajną relację, do jakiej zaproszony jest człowiek w relacji z Bogiem. Wyraża się ona w potwierdzeniu prawa do wolności, jaką ma człowiek i naród. W obliczu nieposzanowania tego prawa, deptania godności człowieka, kaznodzieja łączy uciemnienie swoich słuchaczy z bliskością Maryi jako Matki narodu polskiego. Owocuje to umocnieniem nadziei na zwycięstwo dobra nad złem.

Takie podejście do problemu nieposzanowania prawa do wolności mocno łączy doświadczenie ludzkie (cierpienie i prześladowanie konkretnych osób i grup społecznych) z doświadczeniem religijnym (zawierzenie tych spraw Maryi). Przywołanie macierzyństwa Maryi w obliczu ogromu aktualnego cierpienia Polaków czyni z Niej znak symboliczny. W takim ujęciu nie jest Ona jedynie postacią historyczną. W wymiarze duchowym Jej osoba staje się miejscem spotkania tego, co jest ważne w danym momencie historii dla człowieka, z przychylną miłością Boga, który chce pomóc mu w każdej sytuacji poniżenia czy niesprawiedliwości. Oznacza to, że doświadczenie religijne staje się dla odbiorcy kazania doświadczeniem symbolicznym.

Streszczenie

Model doświadczenia symbolicznego, jaki opracował niemiecki pastoralista Heribert Wahl, jest uniwersalnym opisem dla każdej formy duszpasterskiej pracy. Jego istotą jest zbudowanie takiej relacji pomiędzy podmiotem (*Selbst*) a obiektem podmiotowym (*Selbstobjekt*), który zaspokaja podstawowe potrzeby człowieka, zwłaszcza na płaszczyźnie emocjonalno-duchowej. Relacja ta dla podmiotu jest życiodajna. Istotny dla tego procesu jest dobór znaku (*Symbol Zeichen*), przez który może zaistnieć doświadczenie symboliczne, tzn. może powstać taki proces komunikacji, który umożliwia zaktualizowanie tej życiodajnej relacji w kontekście egzystencjalnej sytuacji odbiorcy. Analiza kazania ks. Jerzego Popiełuszki pokazuje, że doświadczenie symboliczne może rzeczywiście zaistnieć w przekazie kaznodziejskim.

Słowa kluczowe: doświadczenie symboliczne, symbol, przepowiadanie symboliczne, korelacja, Popiełuszko Jerzy

Title: Attempt of reconstruction of symbolic experience in preaching language.

Summary

The model of symbolic experience developed by the German pastoralist Heribert Wahl, is a universal description for every form of pastoral work. Its essence is to build such a relationship between the subject (*Selbst*) and the selfobject (*Selbstobjekt*), that satisfies basic human needs, especially on emotional-spiritual plane. This relationship for the subject is life-giving. Important for this process is the selection of the sign by which the symbolic experience may exist, i.e. there may arise such a process of communication that enables updating of this life-giving relation in the context of the existential situation of the recipient. The analysis of Jerzy Popiełuszko's sermons show that symbolic experience can indeed exist in the preaching message.

Key words: Symbolic experience, symbol, symbolic preaching, correlation, Popiełuszko Jerzy

Bibliografia

1. Baudler G., (red.) *Korrelationsdidaktik: Leben durch Glauben erschließen: Theorie und Praxis der Korrelation von Glaubensüberlieferung und Lebenserfahrung auf der Grundlage Von Symbolen und Sakramenten*, Paderborn 1984.
2. Kriegstein, von M., *Paul Tillichs Methode der Korrelation und Symbolbegriff*, Hildesheim 1975.
3. Odenthal A., „Kritische Interrelation“ von Lebens-Erfahrung und Glaubens-Tradition? Überlegungen zu einem Diktum von Edward Schillebeeckx im Hinblick auf einen symboltheoretischen Ansatz als integratives Paradigma der Liturgiewissenschaft, „Theologische Quartalschrift“ 187 (2007), s. 183-203.
4. Plusa, S., *Interakcyjno-komunikacyjny wymiar teologii przepowiadania słowa Bożego*, „Studia Diecezji Radomskiej” tom V (2003), s. 323-337.
5. Plusa, S., *Doświadczenie symboliczne jako kształt kerygmatu*, w: „Przegląd Homiletyczny” 14 (2010), s. 19-30.
6. Rogowski C., *Hermeneutyczno-dydaktyczny wymiar symbolu i implikacje pedagogicznoreligijne*, Lublin 1999.
7. Scharfenberg J., Kämpfer H., *Mit Symbolen leben: soziologische, psychologische und religiöse Konfliktbearbeitung*, Freiburg im Breisgau 1980.
8. Schillebeeckx E., *Menschen. Die Geschichte von Gott*, Freiburg – Basel – Wien 1990.
9. Thiele M., *Selbstobjekt*, <https://psychologie-kulturkritik.de/selbstobjekt/>. Dostęp 25.04.2022.
10. Tillich P., *Gesammelte Werke*, BandV, Stuttgart 1964.
11. Tillich P., *Gesammelte Werke*, BandVIII, Stuttgart 1970.
12. Wahl H., *Glaube und symbolische Erfahrung. Eine praktisch-theologische Erfahrung Symboltheorie*, Freiburg – Basel – Wien 1994.
13. Wahl H., *Tradition und Erfahrung. Von der Korrelation zur kritischen Interrelation. Hans-Georg Ziebertz im Gespräch mit Edward Schillebeeckx anlässlich dessen 80. Geburtstag am 12. November*, „Katechetische Blätter“ 119 (1994), s. 756-762.
14. Wahl H., *Vom Symbol zur symbolischen Erfahrung*, w: *Das Symbol als Sprache der Religion*, (red.) Ch. Danz, W. Schüssler, E. Sturm, Berlin – Wien 2007, s. 153-180.
15. Wahl, H., *LebensZeichen von Gott – für uns. Analysen und Impulse für eine zeitgemäße Sakramentenpastoral*, Berlin 2008.